

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
İlâhiyat Fakültesi Dergisi
The University of Kahramanmaraş Sütçü İmam
Review of The Faculty of Theology
ISSN-1304-4524 e-ISSN-2651-2637

Metafizik Sonrası Düşünce ve Din Felsefesi

Yazar: Mustafa Eren
(İstanbul: Otorite Kitap, 2019)

Reviewed by

Selin OLUR

Arş. Gör. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri
Kahramanmaraş / TÜRKİYE
selinkaya4434@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-4742-6282>

Makale Türü/ Article Types: Kitap Değerlendirmesi/ Book Reviews

Makale Geliş Tarihi/ Date of Receipt: 31/08/2023

Makale Kabul Tarihi / Date of Acceptance: 23/11/2023

Makale Yayın Tarihi: 31/12/2023

Yayın Sezonu/Pub Date Season: Aralık/ December

Yıl/Year: 21 **Sayı/Issue:** 42 **Sayfa /Page:** 232-240

Atıf/Citation: Olur, Selin. "Metafizik Sonrası Düşünce ve Din Felsefesi
Yazar: Mustafa Eren (İstanbul: Otorite Kitap, 2019)". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (Aralık 2023), 232-240.

Kitap Değerlendirmesi

Metafizik Sonrası Düşünce ve Din Felsefesi

Metafizik denildiğinde, felsefe, din felsefesi ve dinler ile gerilimli ilişkiye sahip bir kavramla karşı karşıya geliriz: Metafizik varlığı var olmak bakımından incelemesi açısından varlığın nelliğini soruşturan filozoflar, varlığı Tanrı ve din ile ilişkisi bakımından incelemeye çalışan teologlar ya da varlığı, din olgusunu veyahut spesifik bir dine ait olan her türlü unsuru en doğru şekilde açığa çıkarması bakımından felsefe ile ilişkilendiren din filozoflarıyla karşılaşırız. “Zira ‘Felsefe, kökü metafizik, gövdesi fizik, dalları diğer bilimler olan bir ağaca benzer’ der Descartes. Aslında bu analojinin felsefe tarihi boyunca metafiziğin felsefenin diğer alanlarıyla ilişkisini hakıyla ifade ettiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar mahiyeti, kapsamı, problemleri ve bunlara cevapları hususunda pek az mutabakata varılsa da metafiziğin bir zemin olarak kabul edildiğini iddia etmek fazla genelleştirilmiş bir yargı olmasa gerek.”¹ Bu öneme binaen metafizik kavramını pergelin sabit ayağı olarak belirleyerek bizleri tarihsel ve tematik açıdan yolculuğa çıkaran *Metafizik Sonrası Düşünce ve Din Felsefesi*² isimli eserden bahsetmemiz yerinde olacaktır. Doç. Dr. Mustafa Eren tarafından kaleme alınan çalışma, Türk felsefe literatüründe metafiziği felsefe öncesi dönemden günümüze kadar analiz edip, bu analizleri metafizik sonrası düşünce ve din felsefesi çerçevesinde ve Jürgen Habermas özelinde tartışan tek eser olma hüviyetine sahiptir.

Giriş bölümünde temel kavramlara yer verilmeden önce metafizik sonrası düşüncenin ortaya çıkışındaki etkenlerden bahsedilmiştir. Zira Habermas da böyle yapmış metafizik sonrası düşüncüyü temellendirirken felsefenin ve bilimin Platon’dan günümüze kadar geçirmiş olduğu dönüşüm evrelerini dikkate almış ve bunlarla hesaplaşmıştır. Habermas’a göre felsefenin ana konusu akıldır.

¹ Erdal Yılmaz (ed.), *Kant sonrası metafizik üzerine konuşmalar* (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 5.

² Mustafa Eren, *Metafizik Sonrası Düşünce ve Din Felsefesi* (İstanbul: Otorite Kitap, 2019).

Felsefe doğuşundan bu yana, bir bütün olarak varlığı, fenomenlerin çeşitliliğindeki birliği akıl içinde bulunması gereken ilkelerle açıklamaya çalışmıştır, yani dünyanın ötesindeki aşkın bir varlıkla iletişim kurarak değil. Bu anlamda Yunan düşüncesi büyük dinî geleneklerin yaptığı gibi bir teolojiyi ya da etik bir kozmolojiyi değil, tersine ontolojiyi yani varlık'ın neliğini esas alan bir dünya görüşünü hedeflemiştir. Felsefi öğretilerde ortak payda varsa, o da varlığı ve evrenin birliğini, aklın kendi tecrübelerinin ışığında açıklama ve yorumlama cihetine gitmesidir. Habermas felsefenin, günümüzde artık bütünselleştirici bir bilgi anlamında tarihin, doğanın ve toplumun tümüyle ilgilenme potansiyelini yitirdiğini ileri sürer. Kökleri Platon'a kadar giden ve temaşa anlamına gelen 'Theorie' anlayışı ile temellendirilen ontolojiyi sorunlu bulur ve bugünkü özne-nesne düalizminin sebebi olarak görür. Bu durumda değişen zaman içinde konumlanan insan, ölümsüz ve değişmez Kozmos'u temaşa ederek onun ölçütlerine uymaya çalışıyor ve taklit yoluyla ona benzemek istiyordu. Habermas özne-nesne diyalektiğinden hareketle, son temsilcisi sayıldığı Frankfurt Okulu'nun da hedefe koyduğu bu teori anlayışını eleştirmiştir. Habermas'ın bütün çabası bir toplumda bireyler arasındaki iletişim ve anlaşmanın felsefi temellerini sorgulamaktı. Daha genel olarak da metafiziğin ittifakla inkâr edildiği, aşkın bilinç ön kabulünden hareket eden bilgi kuramının itibarını yitirdiği bir dünyada, felsefenin yerini, rolünü ve bilimle bağlantılarını tartışmaya açıyordu. Habermas bu sorulara Alman idealizmini ve fenomenolojiyi yeniden sorgulayarak cevap aramaya çalışmaktadır.(s.12-14.) Yazar, Habermas'ın konuyla doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olan eserlerinden bahsettikten sonra hem Habermas'ın genel kuramının anlaşılması hem de bu kuramın içerisinde incelenen metafizik sonrası düşüncenin daha iyi anlamlandırılması için filozofun temel kavramları olan iletişimsel eylem, yaşam dünyası, metafizik sonrası düşünce, zayıf natüralizm, geçerlilik iddiaları, işbirlikçi tercüme, postsekülerizm, postmodernizm kavramlarına metafizik sonrası düşüncenin anlaşılması bakımından yer verir. Eserin başında Habermas'ın temel kavramlarına metafizik sonrası düşünce

bağlamında yer verilmesi filozofun düşüncesinin anlaşılmasında kilit rol oynamakta ve Habermas'ın görüşlerinin daha ayrıntılı olarak ele alındığı ilerleyen kısımların daha kolay anlaşılmasına ve anlam örgüsünün çok insicamlı bir şekilde kurulmasına yardımcı olmaktadır. (s.15-21.) Bu kilit rolü yazarımız da şu şekilde ifade eder: "Habermas'ın kavram örgüsüne bakıldığında her kavramın bir sonraki kavramı doğurduğu, açıkladığı görülmektedir. Dolayısıyla sözü edilen kavramların semantik bir ilişki ağı vardır." (s.17-21.)

Giriş bölümünde bizi şaşkınlığa uğratan ve kitabın isminde gördüğümüzde de eseri bizim için farklı kılan bir başlıkla karşılarız; Niçin Din Felsefesi? Habermas, metafizik sonrası düşünce hakkındaki görüşlerini ileri sürerken "Din felsefesinden feragat ediyorum." der. Ona göre din felsefesinin temel problem alanlarından Tanrı ve Tanrı'nın varlığı ve eskatoloji gibi hususlar akıl için şeffaf olmayan unsurlara sahiptir. Bununla birlikte Habermas bu unsurların akıl dışı olduğunu ileri sürmez ya da ele aldığı din felsefesinin ana konularından olan din dili, metafiziksiz bir din tasavvuru gibi konuları da akılcı olarak nitelemez. Bu anlamda metafizik sonrası düşünmenin dine karşı bilinemezci olmakla beraber öğrenmeye açık bir durumda olduğunu da söyleyebiliriz. Evet Habermas din felsefesi yapmaktan kaçındığını açıkça belirtir ama metafiziğin ve düşünmenin içsel dinamiklerinde din olmazsa olmaz bir unsurdur. (s.22) Bu bağlamda niçin din felsefesi sorusuna Habermas özelinde yanıt veren Eren, din felsefesi perspektifinden şunları belirtir: "Din ve din konusundaki iddialar hakkında rasyonel, objektif, kapsamlı ve tutarlı bir tarzda konuşma olan din felsefesinden³, bu tarz meydan okumaları problematik bir alan olarak görüp kendi perspektifinden tartışması, yanıtlar vermesi ve çözümlenmeler üretmesi beklenilmektedir." (s.24.)

Metafizik Düşüncenin Soykütüğü isimli birinci bölümün ilk alt başlığında yazar Jaspers'in insanın bir bütün olarak Varlığın, kendisinin ve sınırlarının bilincine vardığı bir dönem olarak adlandırdığı

³ Mehmet S Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012), 3.

eksen çağı sınıflandırmasına dayandırır.⁴ Zira Jaspers İsa'dan yaklaşık 500 yıl önce ortaya çıkmış olan ve bu dönemde birçok dini, mistik ve felsefi akımların tebarüz ettiği bir zaman dilimini dünyanın eksenini olarak görmektedir. Yazar metafizik sonrası düşüncenin ilk taşıyıcısı olarak gördüğü Kant'a kadar, tıpkı din felsefesini tarihsel olarak analiz eden filozof Zagzebski'nin⁵ ilgili eserinde şahit olduğumuz gibi metafizik sonrası düşünce bağlamında yaptığı tematik tarihsel analizi Jaspers'ın eksen çağı ile başlatır. *Metafiziğin Doğuşu ve Evrimi* isimli ikinci alt başlıkta ise metafiziğin görevini şu şekilde tanımlar; "Metafiziğin yaptığı şeyin, belli bir şey türünü yalıtıp, yalnızca onların ne olduğunu araştırmak değil de var olan her ne ise onun hakkında sorulabilecek özdeşlik, süreklilik, mantıksal form benzeri oldukça genel sorular üzerinde durmak olduğu söylenebilir."(s.28.) Aristoteles Varlığı var olmak bakımından inceleyen ve ona özü gereği ait olan ana nitelikleri inceleyen bir bilimden bahseder fakat metafizik adlandırmasını kullanmaz.⁶ Bu bağlamda yazar burada, varlığı var olmak bakımından inceleyen filozofları hem birbirlerini etkilemeleri bakımından hem de metafizik özelinde inceledikleri konuları eleştirip geliştirmeleri bakımından İlk çağdan başlayarak, Orta çağ, Yeni çağ, Rönesans ve Reform, Aydınlanma ve Sekülerizm dönemleri bağlamında tarihsel olarak analiz eder. (s.27-75.) Burada ilkçağ düşüncesinde mistik bilgidен hareket ederek varlığı tanımlayan Herakleitos ve Parmenides, Tanrı, idealar dünyası bağlamında varlığı epistemolojik bakımından ele alan Platon ve bu mistik süreçten kendini sıyrarak varlık-bilgi diyalektiği çerçevesinde varlığın inceleyen Aristoteles bağlamında mistisizmden felsefeye evrimleşen bir sürece şahit oluyoruz. (s.27-33.) Orta Çağ metafiziğinin kabaca Yunan felsefesi ile Yahudi-Hristiyan teolojisinin birleşiminden oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Orta Çağ meta-

⁴ Karl Jaspers, *The Origin and Goal of History*, çev. Michael Bullock (United States of America: Yale University Press., 1965), 2.

⁵ Linda Trinkaus Zagzebski, *Philosophy of Religion: An Historical Introduction* (Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007), 11.

⁶ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996).

fiziğinin oluşumuna zemin hazırlayan Plotinus ile bu geleneği sürdüren Augustinus, Thomas Aquinas'ın metafiziği ve metafizik temelli tartışmalarına eserin asıl konusu olan metafizik sonrası düşüncenin anlaşılmasına yardımcı olması bakımından yer verildiğini söyleyebiliriz.(s.33-40.) Orta Çağ'da geliştirilen metafizik anlayışının bilimsel gelişmeler ve bilgi birikimi sonucu Yeni Çağ'ın evren görüşüne uymamasıyla birlikte tüm bu gelişmelerle uyumlu yeni bir metafizik anlayışı ihtiyacı belirlemeye başladığını söyleyebiliriz. Bu ihtiyaca cevap vermek amacıyla ortaya çıkan Descartes, Spinoza ve Leibniz'in metafizik sistemleri Orta Çağ'ın Tanrı merkezli metafizik tartışmaları bağlamında incelenmiştir. (s.40-47.) İlk bölümün *Rönesans ve Reform* isimli alt başlığında ise yazar, bu dönemin filozoflarının Orta Çağ düşüncesinin birçok yönünü reddederek Antik Yunan ve Roma düşüncesine geri döndüklerini dile getirir. Burada Rönesans'ın din alanına uygulanması bakımından reformasyonu başlatan kişi olarak Martin Luther ve benzer şekilde Rönesans sürecinin getirdiği *doğal din* anlayışına yeni din tasavvurları bağlamında yer verilmiştir. Bahsedilen gelişmelerin bir sonucu olarak dinin insan eliyle üretilebileceği düşüncesi, dinin doğada aranmasına ve doğaüstü ya da ilahi olarak niteleyebileceğimiz unsurun yok sayılmasına doğru atılan bu ilk adım *Aydınlanma ve Metafizik* başlığı ile sürdürülmüş ve burada kutsalın izlerinin bireysel hayat ve toplumdaki silinişi, aydınlanmanın neliğine ve dinî gelişmelerle olan ilişkisi ve bu konudaki tartışmalara yer vermiştir. (s.54-66.) Yazar burada Aydınlanmanın genel karakteri itibarıyla seküler bir dünya görüşüne dolayısıyla da bu hayat görüşüne uygun olarak da hayat formları geliştirmeye çalıştığından bahseder. (s.61.) Bu nedenle olmalıdır ki *Sekülerizm* isimli bölümün son alt başlığında sekülerizm olgusu metafizik sonrası düşünce çerçevesinde ele alınmıştır. (s.67-75.)

Hem Batı felsefesinin temel dinamiği olması bakımından hem de Habermas'ın felsefeye Kant'ın aşkın özne temelli bilgi kuramından etkilenmesi ve "yeniden yapılandırılmış" bir Kant kurgusuyla iletişim felsefesinin temellerini atması bakımından *Metafizik Sonrası Düşünceyi Hazırlayan Süreçler* olarak adlandırdığı ikinci bölü-

mün *Kant'ın Din Felsefesi Bağlamında İnanç ve Bilgi Diyalektiği* olarak isimlendirilen ilk alt başlığında metafizik sonrası düşüncenin mimarlarından olan Habermas ile Kant felsefesi arasında benzerlik ve çatışmaya dair dört hususa değinilerek onların metafizik sonrası düşünce bağlamında ne anlama geldiği konusuna odaklanılmıştır. (s.75-81.) Kant bunu dini aklın sınırlarına çekerek yapmaya çalışır. Bu noktada Kant'ın doğal din ile akıl dini arasında yaptığı ayrımın metafizik sonrası düşünce için önemi bu düşüncenin rasyonel bir zemin üzerine inşa edilmesi hususunda ele alınır. Bu anlamda doğal din ile akıl dinini ortak bir zemine çekme çabasında olan Kant, pratik aklı esas alan ahlak zeminine çekmek istemekle ilahi olanın konuşulabileceği bir zemin inşa etmiş olur. Bununla birlikte Habermas Kant'ı din felsefesini salt ahlaksal konuların konuşulduğu metafiziğin eleştirisi haline getirmesi açısından eleştirirse de bu durumun dinsel kaynakları akla gösterme ve pratik aklın kullanımını ahlakî kanun koyuşun ötesinde, rasyonel olduğu varsayılan Tanrı ve ölümsüzlük konularına doğru genişletmesi bakımından yapıcı bir anlamının da olduğu belirtilir. (s.88-89.) *Kant Sonrası Metafizik* isimli ikinci alt başlıkta Batı felsefe geleneğinde felsefenin en başat konusu olarak kabul edilen metafizik, genelde Kant öncesi ve Kant sonrası şeklinde takdim edilmektedir. Burada Kant sonrası metafiziğin metafizik sonrası düşünmeye dolaylı ya da dolaylımsız etki eden bazı filozofların inanç ve bilgi bağlamında metafizik görüşleri kabaca dile getirilmiş olup bu çerçevede Kant sonrası metafizik alanda güçlü etkiye sahip oldukları düşünülen Hegel, Schleiermacher, Kierkegaard'ın inanç ve bilgi konusundaki tutumları tartışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. (s.92-116.)

Metafizik Sonrası Düşünce ve Din isimli son bölümün *Kavramsal Çerçeve: Metafizik Sonrası Düşünme* adlı ilk alt başlığında öncelikle 'post' teriminin nitelediği postmodernizm, postyapısalcılık gibi kavramlar analiz edildikten sonra postsekülerizm özelinde Habermas'ın bu tarz dünya görüşü analizlerini 'metafizik sonrası düşünce' kavramı üzerinden yürüttüğü ile ilgili analizlere ve hemen akabinde disiplinler arası bir diyalog çerçevesinde çalışmalar yapan

düşünürün metafizik sonrası düşünce kavramı ile din felsefesi arasındaki ilişkiye dair görüşlerine yer verilmiştir. (s.137-144.) *Postseküler Dönem Kutsala Dönüş ve Dinsel Canlılık* isimli ikinci alt başlıkta ise Habermas tarafından gündeme gelen postseküler çağın temel özelliklerinin neler olduğu, yaşadığımız toplumun postseküler olup olmadığı konuları modernite-sekülerleşme ve din ilişkileri zemininde incelenmiştir. Devlet, iktidar siyaset gibi konularda dinin büyük bir etken olduğu hususu bilinen bir gerçektir. Dinin yönetimde öne çıkması bazen liderin inancından bazen de siyasal sistemle olan ilişkisi bağlamında olmaktadır. Hatta din-siyaset ilişkileri ve siyasetin dinlere göre kazandığı anlam pek çok araştırmamanın konusu olmuştur. Bu bağlamda *Siyaset, Din ve Kamusal Alan* Kamusal alanda din ve siyaset konusu da diğer bilim alanlarının verileri ışığında metafizik sonrası düşünce bağlamında bilhassa Sekülerleşme ve Habermas çerçevesinde ele alınmıştır. (s.162-176.) Habermas'a göre doğru iletişim siyasi bir ilişki zemini olarak düşünebileceğimiz dinsel ya da seküler talimatlarla değil, öğrenilerek ve anlaşarak mümkündür. Bunun ilk adımı olarak da Habermas, Rawls'un kamusal akıl kullanımıyla dindar vatandaşların taleplerini, kamusal alana taşıma olgusundan hareket ederek "iletişimsel akıl" ve "tercüme paradigması" kavramlarını metafizik sonrası düşünme tartışmalarına dahil etmektedir. (s.176) Böylesi bir iletişimsel zemini ve metafizik sonrası düşünce konusunu 'tercüme paradigması' kavramını, dilsel anlamanın ve eylemin rasyonelliğinin biçimselliğine yönelmiş olan Çağdaş felsefe çerçevesinde *Arabulucu Bir Çözüm Olarak Tercüme Paradigması ve Felsefe* isimli dördüncü alt başlıkta analiz eder. Bu analizlerin sonucu olarak insanla dünya, özne ile nesne arasında köprü kurmakta ve dil edimlerinin iletişimsel davranışlardaki yerini betimleyerek *Dünya Görüşleri ve Yaşam Dünyası* isimli alt başlıkta incelenecek olan 'yaşam dünyası' için farklı bir epistemik zemin oluşturmaktadır. (s.176-183.) Burada seküler ve dindarlar, her iki tarafın samimi ve saygı ilkelerine göre hareket etme zorunluluğunun olduğu varsayılan kavramı ifade eden *Tercüme Paradigması* isimli son alt başlıkta Habermas'ın bir anlaşma zemini olarak oluş-

turmak istediği tercüme paradigması ve bu görüşle felsefeye yüklediği görev tartışılmaktadır. (191-207.)

Eser bağlamında sonuç mahiyetinde birkaç şeyden söz etmemiz yerinde olacaktır. Kitap, metafiziğin neliğini ilk çağdan günümüze kadar Habermas'ın metafizik sonrası düşünceyi yani metafiziksiz bir felsefe anlayışının anlaşılması bakımından ele alması açısından okuyucuya ciddi bir entelektüel birikim sunmanın yanı sıra felsefi düşüncenin nasıl değişim ve dönüşüme uğradığına dair birbiriyle bağlantılı analizlere yer vermektedir. Bununla birlikte bu tarihsel analizleri Habermas'ın metafizik sonrası düşünce bağlamındaki görüşleri ile ilintilendirmesi, eleştirdiği veya devam ettirdiği geleneklere ve filozoflara bu bağlamda yer vermesi filozofun görüşlerinin anlaşılması ve anlamlandırılması açısından önemli bir yere sahiptir diyebiliriz. Böylece eserde Frankfurt okulunun son temsilcisi olan ve sosyoloji, felsefe, siyaset felsefesi ve din felsefesi alanlarına büyük bir canlılık getiren Habermas'ın metafizik sonrası düşünce bağlamında yani metafiziksiz bir felsefe paradigması geliştirmesi ve bu hususun din felsefesi özelindeki olumlu ve olumsuz etkileri çeşitli açılardan ele alınmıştır.

Kaynakça

- Aristoteles. *Metafizik*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.
- EREN, Mustafa. *Metafizik Sonrası Düşünce ve Din Felsefesi*. İstanbul: Otorite Kitap, 2019.
- JASPERS, Karl. *The Origin and Goal of History*. çev. Michael Bullock. United States of America: Yale University Press., 1965.
- S. AYDIN, Mehmet. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı, 2012.
- YILMAZ, Erdal. ed. *Kant sonrası metafizik üzerine konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- ZAGZEBSKİ, Linda Trinkaus. *Philosophy of Religion: An Historical Introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing, 2007.